

РІШЕННЯ
разової спеціалізованої вченої ради
про присудження ступеня доктора філософії

Разова спеціалізована вчена рада Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України» м. Київ, прийняла рішення про присудження Устименко Аліні Вячеславівні ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» на підставі прилюдного захисту дисертації «Обмеження дії принципу свободи договору в господарських зобов'язаннях».

«19» травня 2023 року.

Устименко Аліна Вячеславівна народилася 8 квітня 1995 року. У 2017 році закінчила Національний університет «Одеська юридична академія» та отримала диплом бакалавра з відзнакою за спеціальністю «Правознавство».

У 2019 році закінчила Національний університет «Одеська юридична академія» та отримала диплом магістра з відзнакою за спеціальністю «Право».

Неодружена.

З листопада 2019 року і по теперішній час навчається в аспірантурі Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України».

Дисертацію виконано в Державній установі «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України».

Науковий керівник – Олюха Віталій Георгійович, доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України».

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 10 наукових праць, з яких 5 наукових статей (4 з яких опубліковані у наукових фахових виданнях України, одна – у періодичному науковому виданні іноземної держави за науковим напрямом дослідження аспіранта) та 5 тез доповідей за матеріалами виступів на науково-практичних конференціях.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті у фахових наукових виданнях України

1. Устименко А.В. Обмеження принципу свободи договору у сфері надання банківських послуг. *Економіка та право*. 2020. № 3 (58). С. 91-100.
2. Устименко А.В. Діалектичний компроміс між свободою та необхідністю за принципом свободи договору. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2022. № 1. С. 132-134.

3. Устименко А.В. Термінологічні колізії у визначенні правового статусу споживача банківських послуг за законодавством України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 4. С. 26-31.

4. Устименко А.В. Contra proferentem rule у вітчизняній доктрині договірного права. Відповідність європейським підходам. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 113-119.

Статті у наукових періодичних виданнях інших країн

5. Устименко А. Свобода договору як основа вільного ринку. На шляху до європейської економічної інтеграції. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 7 (51). С. 186-190.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Устименко А.В. Застосування принципу свободи договору при процедурі виведення неплатоспроможного банку з ринку. *Другі наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова* (м. Київ, 3 липня 2020 р.). Наук. ред. В.А. Устименко. Київ: НАН України; ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України», 2020. С. 318-323.

7. Устименко А.В. Особливості виконання договірних зобов'язань під час дії обмежувальних заходів. *Системи галузей права в умовах глобальних екологічних викликів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 27 листопада 2020 р.). Наук. ред. В.А. Устименко. Київ: НАН України; ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України», 2020. С. 187-190.

8. Ustymenko A. The principle of freedom of contract in public relations. *International Conference on Relationship between public administration and business entities management (RPAВM)* (Таллінн, Естонія, 26 березня 2021 р.). Р. 18.

9. Устименко А.В. Скасування Господарського кодексу України: погляд крізь призму теорії наукових революцій Т. Куна. *Треті наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова* (м. Київ, 20 липня 2021 р.). Наук. ред. В.А. Устименко. Київ-Ірпінь: НАН України; ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України», 2021. С. 270-273.

10. Устименко А.В. Взаємкореляція свободної волі та необхідності у дискурсі юриспруденції. *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс: матеріали II Міжнародної наукової конференції (Т.1)* (м. Дніпро, 8 жовтня, 2021р.). Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021. С. 45-47.

У дискусії взяли участь голова і члени разової спеціалізованої вченої ради:

Гудіма Тетяна Степанівна, доктор юридичних наук, старший дослідник, заступник завідувача відділом проблем модернізації господарського права та законодавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень

імені В.К. Мамутова Національної академії наук України». Оцінка позитивна без зауважень.

Джабраїлов Руслан Аятшахович, доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України». Оцінка позитивна із зауваженнями:

1. Напевно потребує значно більшої аргументації теза, наведена на с. 94 дисертації про те, що «Договірна автономія учасників в господарському зобов'язанні може реалізуватися за умови, що сфера таких суспільних відносин не є імперативно унормованою та допускає можливість саморегулювання. До сфери суспільних відносин, в яких публічний інтерес є домінуючим та очевидним, має застосовуватися принцип «дозволено лише те, що передбачено законом».». Втім зазначений принцип, покладено в основу обмежувального правового режиму, який більше характерний для органів державної влади та місцевого самоврядування, а також їх посадових осіб, що знайшло вияв у ч. 2 ст. 19 Конституції України. Призначення цього принципу полягає в тому, щоб обмежити свавілля суб'єкта, який наділений значною владою та можливістю діяти від імені держави. Напевно було б доречним у дисертаційному дослідженні зробити наголос на тому, що діяти в межах закону та обсягу правосуб'єктності є звичайним явищем для унормованих актами законодавства суспільних відносин. І скоріше за все домінування публічного інтересу є однією з умов, але не є необхідною та достатньою умовою для визнання можливості врегулювання господарських відносин із застосуванням принципу «дозволено лише те, що передбачено законом».

2. Напевно можуть потребувати уточнення деякі положення наукової новизни. Зокрема, наголошується на необхідності поширення режиму публічного договору на усі договірні відносини у сфері надання банківських послуг за участі фізичної особи. Можливо було б доцільним значно більше конкретизувати наведене положення. Разом з тим, характер наведених міркувань щодо окремих питань в роботі в цілому не знижує наукової цінності представленого на захист дослідження.

Петруненко Ярослав Вікторович – доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України». Оцінка позитивна із зауваженнями:

1. Цікавим представляється вивчення дисертанткою зарубіжного досвіду закріплення принципу свободи договору та його обмежень в законодавстві Франції, Німеччини, Литовської Республіки, Словаччини, Польщі, Румунії, Італії, Іспанії. Власне, як би в цілому (з точки зору узагальнення) можна було охарактеризувати європейський підхід до законодавчого закріплення свободи договору?

2. На с. 41 дисертації авторка цитує О.А. Беяневич і вказує на те, що у сфері господарювання свобода договору є допустимою лише тією мірою, якою вона не суперечить інтересам всього суспільства. Адже господарський

договір як правова форма господарських зв'язків є специфічним правовим засобом, в якому поєднуються публічні інтереси суспільства в цілому та приватні інтереси окремих суб'єктів господарювання. Водночас, дисертантка зазначає, що пропозиції щодо автономного закріплення принципу свободи договору в Господарському кодексі України почали з'являтися у науковій літературі майже одразу після прийняття цього кодексу. Варто уточнити, у чому полягає необхідність автономного (від положень Цивільного кодексу України) застосування свободи договору в господарських зобов'язаннях та яка практична цінність від цього.

Разом із тим, висловлені міркування мають характер побажань, носять переважно рекомендаційний характер та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Беляневич Олена Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса. Оцінка позитивна із зауваженнями:

Так, предметом обговорення має бути проблема договірних диспропорцій, яка змістовно і логічно пов'язана з конструкціями «переговорних можливостей» та «слабкої сторони» договору. Ці конструкції неодноразово використовуються в роботі, в тому числі у положеннях, що містять наукову новизну (зокрема, на с. 7), але зміст цих понять не розкривається.

Зокрема, дисертанткою сформульовано висновок про те, що додатковою ознакою для класифікації обмежень свободи договору є *рівність переговорних можливостей* у господарських договорах, які укладаються на основі вільного волевиявлення сторони, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству; при цьому *асиметрія* переговорних можливостей поступово збільшується з кожним наступним видом договору – примірний договір, типовий договір, договір приєднання (с. 21, 175) [курсив наш – О.Б.]. Досліджуючи правило *contra proferentem*, звертається увага на те, що коли «мова йде про підприємницькі договори, де обидві сторони знаходяться у рівних умовах щодо переговорних можливостей, складно назвати винуватця дефектної неясної умови, адже контрагент проявив недбалість та неухважність, прийнявши неясну умову при реальній можливості ведення переговорів шляхом внесення правок, укладення додаткових угод або протоколу узгодження розбіжностей тощо» (с. 82).

Проблематика рівності/нерівності договірних можливостей є, на наш погляд, значно глибшою. В дисертації сутність «переговорних можливостей сторін», їх рівності або асиметрії розкривається в суто формально-правовому аспекті, відповідно до тексту норм ч. 4 ст. 179 Господарського кодексу України про укладення господарських договорів на основі вільного волевиявлення сторін, на основі типового, примірного договорів та договорів приєднання. Вільне волевиявлення в контексті ст. 179 Господарського кодексу України пов'язане із можливістю визначення самими сторонами саме змісту договору (його умов – як тих, що визначені законом істотними,

так і усіх інших, щодо яких сторони мають досягти згоди). Але, зважаючи на правове регулювання окремих видів господарської діяльності (постачання енергоносіїв, надання послуг зв'язку, залізничного та інших видів транспорту, банківських послуг тощо), вільне волевиявлення як таке не завжди означає рівність переговорних можливостей, так само, як і укладення договору на основі, наприклад, типового договору – про їх асиметрію. Змістом типового договору (як нормативно-правового акту по суті) зв'язані обидві сторони договору, які не можуть відступити від його змісту. Більше того, типові договори, затверджені Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим державним органом або органом державної влади, як раз слугують (і повинні слугувати) правовим засобом захисту саме слабкішої сторони у договорі – споживача.

Загалом договірні диспропорції (в тому числі диспаритет як невинуватий, надмірна перевага одного з контрагентів) можуть існувати на всіх стадіях розвитку договірних правовідношення, починаючи з переддоговірної стадії, в силу існування нерівних *економічних можливостей*, які зумовлюються власне ринковим типом економіки. Договірні диспропорції виявляються також у інформаційних диспропорціях, в тому числі на стадії укладення договору у вигляді різної – об'єктивно зумовленої – обізнаності майбутніх контрагентів щодо умов майбутнього договору¹ (в англійській літературі нерівність переговорних можливостей охоплюється концепцією *inequality bargaining power*). Асиметричність інформації може існувати на стадії укладення договорів і складнощі щодо визначення змісту договорів пов'язані із різним розподілом інформації між його учасниками, причому до моменту укладення один з контрагентів може надати певні «інформаційні сигнали» про себе (порядність та надійність як майбутнього позичальника, обачливість та турботливість як споживача страхових послуг тощо), а на стадії виконання договору контрагент (боржник) може обрати таку модель поведінки, яку кредитору важко або взагалі неможливо контролювати².

Тому, загалом підтримуючи, як зазначалося вище, висновок щодо правила *contra proferentem*, виглядає спірним таке авторське твердження: «Якщо ж мова йде про підприємницькі договори, де обидві сторони знаходяться у рівних умовах щодо переговорних можливостей, складно назвати винуватця дефектної неясної умови, адже *контрагент проявив недбалість та неухважність, прийнявши неясну умову при реальній можливості ведення переговорів шляхом внесення правок, укладення додаткових угод або протоколу узгодження розбіжностей тощо*» [курсив наш, - О.Б.]. Це стосується і тези про те, що у випадку, коли обидві сторони спірного договору є юридичними особами приватного права, це вже виключає дисбаланс та наявність, умовно, «слабкої» сторони» (с. 85), адже монополіст теж може бути юридичною особою приватного права.

¹ Наприклад, у відносинах клієнта із фінансовими, страховими установами тощо.

² Такі договірні диспропорції є частиною економічної теорії контрактів, за значний внесок у розвиток якої О. Харту та Б. Хольмстрему була присуджена Нобелівська премія з економіки 2016 року.

Під слабкою стороною договору зазвичай, в тому числі в дисертації, мається на увазі споживач в розумінні Закону «Про захист прав споживачів». Водночас за основу поділу споживачів у сфері господарювання на групи можуть бути взяті запропоновані в господарсько-правовій літературі визначення: 1) кінцевого споживача - фізичних осіб, що придбавають, замовляють, використовують чи мають намір придбати продукцію для власних потреб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю, та 2) виробничого споживача – суб'єктів господарювання, які споживають (використовують, купують) ті чи інші товари, роботи, послуги у процесі своєї господарської діяльності³. Відповідно, визнання статусу споживача за суб'єктом господарювання як слабкішої сторони договору може бути правовим засобом підвищення ступеню його захисту у договірних відносинах, побудованих по моделі вільного волевиявлення.

Не можна погодитися із твердженнями про те, що договори приєднання є універсальним обмежувальним заходом з числа «методів державного правового регулювання» (с. 105). На відміну від типових та примірних договорів, які, за змістом ст. 179 Господарського кодексу України, затверджуються Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим державним органом або органом державної влади, або рекомендуються органом управління, договори приєднання мають інше походження і є в ретроспективі продуктом нічим не обмеженої ринкової влади одного із суб'єктів договору (формулярним правом, «квазіправом», унаочненням «власного феодалного порядку», за висловом Ф. Кеслера, який нав'язується могутніми промисловими та торговельними компаніями і який полягає «в повороті назад від договору до статусу»). Той факт, що держава бере під контроль умови таких договорів (як, зокрема, в банківському секторі, який досліджено в роботі), свідчить лише про те, що сфера такого «формулярного права» на цей час стає дедалі вужчою, а самі договори поступово трансформуються в примірні або типові (принаймні, значною мірою). Слабкіша сторона в таких відносинах була захищена нормами безпідставно виключеною із Господарського кодексу статті 207, в якій містилися підстави нікчемності окремих умов типових договорів та договорів приєднання.

Питання про обмеження свободи господарського договору є дотичним до низки проблем не тільки наукового, але і практичного характеру, до яких звертається і дисертантка. Зокрема, це стосується такого обмеження свободи договору, як обов'язковість його укладення для певних суб'єктів в силу імперативної норми закону або в силу укладеного між сторонами попереднього договору (ч. 3, 6 ст. 179 Господарського кодексу України). Але неточним є висновок дисертантки на с. 175 про те, що «спонукання до укладення господарського договору характеризується наявністю стороннього фактору примусу в конкретних правовідносинах та не

³ Левчук Л.Р. Хозяйственно-правовая ответственность предпринимателей за нарушения на потребительском рынке: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Ин-т экон.-прав. исследований НАН Украины. Донецк, 2007. С. 4.

залежить від волі самих суб'єктів господарювання. При цьому, примус має місце у випадку добровільного невиконання передбаченого законом чи договором обов'язку» (що розуміється під «стороннім фактором» та відсутністю «волі самих суб'єктів?»). Крім того, в роботі спонукання до укладення господарського договору та зобов'язання укласти договір вживаються як синоніми (с. 175, 176) і правильно розуміються як суто господарсько-правовий спосіб захисту прав та інтересів суб'єкта господарювання. Але актуальна судова практика, в тому числі касаційних судів Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду, свідчить про те, що судами неоднозначно оцінюється ефективність та належність таких способів захисту в переддоговірних спорах як «зобов'язання укласти договір у визначеній редакції», «визнання договору укладеним на умовах проекту договору», «спонукання до укладення договору», оскільки в ст. 20 Господарського кодексу України йдеться саме про «встановлення правовідношення»⁴. Зважаючи на те, що дисертанткою вивчено численну судову практику та розроблено проєкт Закону України «Про внесення змін до Господарського кодексу України», можливо було б запропонувати відповідні зміни і до ст. 187 Господарського кодексу України.

Слід також звернути увагу на те, що обмеження договірної свободи через спонукання до укладення договору має місце не тільки в публічних зобов'язаннях суб'єкта господарювання, як це зазначено у висновку на с. 176 роботи, але й у відносинах за участю органу державної влади, органу місцевого самоврядування, наділених господарською компетенцією, в тому числі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, який є установою, що виконує спеціальні функції у сфері виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків (тим більше, що в роботі досліджено правову природу спорів за участю Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та вкладників).

Темою дисертації є обмеження договірної свободи у господарських зобов'язаннях, проте у роботі не розглядається реалізація цього принципу в організаційно-господарських договорах, які є важливим правовим засобом організації господарських відносин⁵.

На наш погляд, слід було б сформулювати висновок і про те, за допомогою яких правових засобів має обмежуватися свобода договору в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України, оскільки методологічні підходи для такого висновку дисертанткою напрацьовано.

Поєдинок Валерія Вікторівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Оцінка позитивна із зауваженнями:

⁴ Водночас в нормі ч. 9 ст. 238 «Зміст рішення» Господарського процесуального кодексу України визначено, що в резолютивній частині рішення у спорі про спонукання укласти договір вказуються умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на поданий позивачем проєкт договору.

⁵ Наприклад, договори про організацію перевезення пасажирів на міських автобусних маршрутах загального користування, про організацію надання транспортних послуг з перевезень міським електричним транспортом, договір про надання послуг з організації перевезення вантажів залізничним транспортом тощо.

1. Відмітною рисою роботи є ґрунтовне дослідження підходів до розуміння свободи договору з позицій не тільки юридичної науки, а й інших соціальних та гуманітарних наук. Це свідчить як про ерудицію авторки, так і про оригінальність дисертаційної роботи. Втім, чи завжди це дійсно слугує досягненню цілей дослідження?

У підрозділі 1.1 дисертантка приділяє значну увагу філософським концепціям позитивної та негативної свободи (positive and negative liberty) (с. 37-39), ці концепції відображено і у висновку 1 з роботи (с. 168). Зв'язок зі свободою договору викладено в одному абзаці: «[...] модель дихотомічної свободи покладена в основу договірної доктрини загального права (common law). Відповідно, існує позитивна та негативна свобода договору. Якщо перша орієнтує на свободу укладання договору, то друга – на свободу відмовитись від його укладання на переддоговірній стадії» (с. 39, без посилань). Подальшого розвитку ця теза в роботі не отримує.

Тимчасом, свободу договору розглядають не тільки як принцип, а й як суб'єктивне право, про що зазначено і в роботі (с. 23, 40). Не викликає сумніву, що ці аспекти тісно пов'язані. Згідно з усталеним у конституційно-правовій теорії поділом прав людини на позитивні і негативні права, свободи належать саме до негативних прав⁶. Розуміння свобод як негативних прав дозволяє створити дієву доктрину таких прав, як-от, наприклад, у німецькому праві. До німецького права звертається і сама авторка, виводячи свободу договору з основного права на вільний розвиток своєї особистості, визначеного в ч.1 ст.2 Основного Закону ФРН (с. 33-34). Однак за німецькою доктриною центральну функцію основних прав вбачають в обороні від втручань держави в індивідуальну сферу свободи⁷.

На мою думку, у дисертації авторці також слід було б зосередитися на негативній свободі договору. Це створило б відправну точку для дослідження обмежень свободи договору, які накладаються державою, з точки зору їх прийнятності. Справа у тому, що будь-яке обмеження прав з боку держави повинне проходити процедуру виправдань (німецька доктрина «обмеження обмежень» або більш відомий тест пропорційності). На основі цього можна було б робити висновки щодо оптимального співвідношення свободи договору та її обмежень за законодавством України. Втім, цей аспект практично не присутній в роботі, хоча, зважаючи на її назву, мав би належати до ключових.

2. Як вказує дисертантка, в рамках дослідження природа договірної свободи та її обмеження розкриваються крізь призму свободи волі. За допомогою антропологічного підходу, який представлений надбаннями

⁶ Негативні права досить часто формулюють у формі свобод, які не потребують активного втручання держави для їхньої реалізації. Основне завдання держави – забезпечити їх юридичними гарантіями захисту. Позитивні права, навпаки, потребують активних дій з боку держави (Конституційне право: підручник. За загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. С. 166-167.

⁷ Основні права людини: німецько-український правовий вимір: монографія. За ред. Мельника Р.С. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 232.

нейронаук, аналітичної філософії, можливо надати нову оцінку свободи договору та її межам [...]. На питання, чи є воля учасника договірних правовідносин свободною, найбільш точно та натурально відповідає доктрина нейроправа – компатибілізм або ж «м'який детермінізм» (с.62-63, висновок 2 – с. 168).

Не будучи фахівцем з «нейроправа», зазначу, що огляд джерел, присвячених цій течії, вказує, що вона стосується насамперед таких сфер права, як кримінологія, кримінальний процес та кримінально-виконавче право. Чи релевантна ця течія для сфери господарського договірного права, де контрагенти керуються комерційним розрахунком, і презюмується їх раціональність? Чи доречно тут взагалі говорити про антропологічний підхід? Принаймні, це дискусійно.

3. Дисертантка зазначає, що свобода господарського договору, з одного боку, обмежується загальними оціночними поняттями публічного порядку, розумності, добросовісності та справедливості, з іншого боку – обмеження договірної свободи відбувається шляхом втручання держави у договірні відносини суб'єктів господарювання у вигляді конкретних господарсько-правових інструментів (с. 98). Зазначено, що це відповідає двом моделям обмеження свободи договору – *ex post* та *ex ante*. Розмежування таких двох моделей запозичене з праці: Бітюк П. (Бітюк П. До питання про співвідношення добросовісності та свободи договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 65-70). Однак, на мою думку, таке розмежування є дефектним і не варте запозичення.

На етапі укладення договору сторони повинні оцінити відповідність договору як загальним засадам публічного порядку, розумності, добросовісності та справедливості, так і конкретним законодавчим обмеженням – у такому сенсі обидві групи обмежень є *ex ante*.

На етапі судового розгляду спору суд у будь-якому випадку здійснює повний і всебічний розгляд справи – у такому сенсі контроль дотримання обох груп вимог здійснюється *ex post*.

Крім того, межа між «загальними засадами» та «конкретними законодавчими обмеженнями» не є жорсткою. Прикладом є актуальна у судовій практиці тема правочинів, вчинених боржником на шкоду кредитору (франдаторних правочинів). Ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства та ч. 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» забороняють вчинення таких правочинів, тобто, наявні «конкретні законодавчі обмеження». Однак згідно з практикою Верховного Суду франдаторними можуть бути визнані і договори в інших сферах – з посиланням на п. 6 ст. 3 Цивільного кодексу України, ч. 3 ст. 13 Цивільного кодексу України, тобто, на «загальні засади».

Вважаю, що, розмежовуючи «загальні засади» та «конкретні законодавчі обмеження», авторка мала б акцентувати увагу не на критерії *ex post/ex ante*, а на тому, що «конкретні законодавчі обмеження» виходять від держави, отже, повинні проходити тест пропорційності (див. зауваження 1).

4. На с. 64 авторка вказує на «тенденцію європейської правової доктрини, яка не має чітких меж між адміністративним і цивільним, публічним і приватним правом». Хоч така тенденція була б вельми вигідною для господарсько-правової науки, слід уточнювати, що мається на увазі. Якщо йдеться про право ЄС як наднаціональне право *sui generis* – то, справді, воно є гібридною системою, яка включає як публічно-правові (переважно), так і приватно-правові елементи. Якщо ж йдеться про національні правові системи країн континентальної Європи – то для них поділ права на публічне і приватне залишається основоположним.

Результати відкритого голосування:

«За» - 5 членів ради;

«Проти» - немає;

Тих, хто утримались, немає

На підставі результатів відкритого голосування разова спеціалізована вчена рада Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України» присуджує *Устименко Аліні Вячеславівні* ступінь доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Додаток: відеозапис трансляції захисту дисертації з накладенням електронної печатки закладу, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронної печатки.

**Голова
разової спеціалізованої вченої ради
доктор юридичних наук,
старший дослідник**

Тетяна ГУДІМА